

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2021.4.33>

WPROWADZENIE PARADYGMATU SPRAWIEDLIWOŚCI NAPRAWCZEJ DO PRAWA KARNEGO UKRAINY

Olena Yevdokimova

*kandydat nauk prawnych, docent,
docent Katedry Prawa Karnego nr 1*

Narodowego Uniwersytetu Prawniczego imienia Jarosława Mądrego (Charków, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0002-2584-9321

e-mail: oevd99@gmail.com

Adnotacja. Przez długi czas tradycyjny wymiar sprawiedliwości w sprawach karnych opiera się na idei odwetu i zapobiegania popełnianiu nowych przestępstw, w wyniku czego dominujące pozycje są przypisywane sankcjom artykułów prawa karnego karze pozbawienia wolności. Takie podejście do przeciwdziałania przestępczości prowadzi do zwiększenia liczby skazanych na tego rodzaju kary, jednak nie pozwala na zmniejszenie wskaźnika przestępczości nawracającej. Nowo opracowany paradygmat sprawiedliwości naprawczej, który opiera się na idei pojednania podejrzanego/oskarżonego i ofiary, może być skutecznym sposobem radzenia sobie z konfliktem karno-prawnym. Artykuł bada możliwe sposoby rozszerzenia zakresu stosowania idei sprawiedliwości naprawczej w prawie karnym Ukrainy. Zaproponowano zmiany do art. 46 Kodeksu Karnego Ukrainy, w formie wyjątku zakazu stosowania tej normy wobec osób, które popełniły wykroczenia nie po raz pierwszy.

Słowa kluczowe: sprawiedliwość naprawcza, pojednanie, zwolnienie z odpowiedzialności karnej, odrzucenie zarzutów.

INTRODUCTION OF THE PARADIGM OF RESTORATIVE JUSTICE IN THE CRIMINAL LEGISLATION OF UKRAINE

Olena Yevdokimova

PhD in Law, Associate Professor,

*Associate Professor at the Department of Criminal Law № 1
Yaroslav Mudryi National Law University (Kharkiv, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0002-2584-9321

e-mail: oevd99@gmail.com

Abstract. For a long time, traditional criminal justice has been based on the idea of retaliation and prevention of new criminal offenses, as a result of which in the sanctions of articles of criminal law, punishment in the form of imprisonment is given a dominant position. This approach to combating crime leads to an increase in the number of convicts to this type of punishment, but does not reduce the level of recidivism. The recently developed restorative justice paradigm, which is based on the idea of reconciling the suspect / accused and the victim, can be an effective way to resolve a criminal conflict. The article investigates possible ways to expand the use of restorative justice ideas in the criminal legislation of Ukraine. The article proposes changes to Art. 46 of the Criminal code of Ukraine, namely to allow to apply its provisions to the persons who committed criminal offenses not for the first time.

Key words: restorative justice, reconciliation, release from criminal liability, dismissal of charges.

ВПРОВАДЖЕННЯ ПАРАДИГМИ ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ У КРИМІНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Олена Євдокімова

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права № 1*

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (Харків, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-2584-9321

e-mail: oevd99@gmail.com

Анотація. Протягом тривалого часу традиційне кримінальне правосуддя ґрунтується на ідеї відплати та попередження вчинення нових кримінальних правопорушень, внаслідок чого у санкціях статей кримінального законодавства покаранню у вигляді позбавлення волі відводяться домінуючі позиції. Такий підхід до протидії злочинності призводить до збільшення кількості засуджених до цього виду покарання, проте не дозволяє знизити рівень рецидивної злочинності. Нещодавно розроблена парадигма відновного правосуддя, в основі якої перебуває

ідея примирення підозрюваного/обвинуваченого та потерпілого, може стати ефективним способом вирішення кримінально-правового конфлікту. У статті досліджуються можливі шляхи розширення сфери застосування ідей відновного правосуддя у кримінальному законодавстві України. Пропонуються зміни до ст. 46 Кримінального кодексу України у вигляді виключення заборони щодо застосування даної норми до осіб, які вчинили кримінальні правопорушення не вперше.

Ключові слова: відновне правосуддя, примирення, звільнення від кримінальної відповідальності, відмова від обвинувачення.

Вступ. На сучасному етапі модель традиційного карального правосуддя займає домінуючі позиції у кримінально-правовій політиці держав та формуванні їх механізму кримінально-правового регулювання. Наслідком орієнтування кримінального законодавства на дану парадигму здійснення правосуддя є привалювання покарання у вигляді позбавлення волі над іншими видами покарання у санкціях статей кримінального законодавства та збільшення кількості засуджених до цього виду покарання. Так, за даними сайту World Prison Brief, що здійснює моніторинг пенітенціарних систем та в даний час розміщується в Інституті досліджень в області кримінальної політики Біркбекського коледжу Лондонського університету, тюремне ув'язнення за поширеністю у світі лідирує серед інших видів покарання, а його строки застосування стають все більш тривалими (Catherine Heard and Jessica Jacobson, 2021: 5). На тлі посилення вироки, які виступають визначальною умовою підвищення показників тюремного ув'язнення, вживається недостатньо заходів для вивчення та усунення глибинних і складних причин девіантної поведінки, наслідком якої є вчинення раніше засудженою особою нових кримінальних правопорушень. Досить часто росту тюремного населення сприяє практика засудження до позбавлення волі за повторне вчинення кримінальних правопорушень, навіть якщо останні мають ненасильницький характер. Кримінальне законодавство майже кожної держави передбачає більш сувору відповідальність для осіб, які були раніше засуджені. Так, із загальної кількості осіб, які щороку засуджуються в Україні до позбавлення волі, більше половини раніше відбували покарання (Kryzhna, 2016: 27–31). Обґрунтуванням такої практики виступає судження, що такі особи з більшою ймовірністю схильні до вчинення нових кримінальних правопорушень, а тому для усунення ризику подальшої кримінально-протиправної поведінки доцільно встановити для них більш суворі межі відповідальності (Telefanko, 2014: 229–236).

Разом із тим надмірне використання тюремного ув'язнення за незначні кримінальні правопорушення стає величезним тягарем для системи кримінального правосуддя, а тенденції щодо посилення репресивної політики держави виступають підґрунтям для зростання соціальних та економічних проблем в країні, бо стає важким тягарем фінансових витрат на утримання установ виконання покарань.

Крім цього, на думку науковців, застосування до повторних правопорушників покарання у вигляді позбавлення волі має лише незначне превентивне значення для попередження вчинення ними нових деліктів. Навпаки, відбуття цього виду покарання визнається одним з детермінантів рецидивної злочинності. Так, В.В. Крижна зазначає, що ізолюваність людини від нормального суспільства пов'язана з моральними, психологічними та матеріальними збитками для засудженого, внаслідок чого принижується її соціальна цінність і підвищується відчуження особи від суспільства, що призводить до криміногенних наслідків (Kryzhna, 2016: 27–31).

У зв'язку із цим останнім часом все більше уваги приділяється пошуку нових форм соціального реагування на вчинення кримінального правопорушення. При цьому не заперечується, що тюремне ув'язнення є способом вирішення певних соціальних проблем, водночас визнається, що окремі з них цілком можливо вирішувати менш репресивними методами. Саме тому у світі все більше популярності набирає концепція так званого «відновного правосуддя».

Метою дослідження є визначення напрямків подальшого впровадження моделі відновного правосуддя у кримінальне законодавство України.

Основна частина. Попередником ідей відновного правосуддя вважають американського психолога Альберта Іглаша, який розробив концепцію творчої реституції («creative restitution»). Співпрацюючи з особами, які потрапили під дію кримінального правосуддя, він звернув увагу на те, що системі не вистачає гуманності та ефективності. Як альтернативу традиційному каральному правосуддю А. Іглаш запропонував підхід, згідно з яким основну увагу потрібно приділяти реабілітації правопорушника, побудові комунікації з жертвою та ліквідації заподіяної шкоди (Eglish, 1958: 619–622). Згодом деякі з постулатів цієї теорії знайшли своє відображення у працях різних науковців, зокрема Т. Маршалла (Marshall 1999), Х. Зера (Zehr, 2002) та програмах відновного правосуддя.

Відновне правосуддя – це форма реакції на протиправну поведінку, спрямована на реституцію та вирішення проблем, пов'язаних з вчиненням кримінального правопорушення, за якого жертва, винний та громада об'єднуються для відновлення гармонії між сторонами кримінально-правового конфлікту. На відмінну від традиційної моделі кримінального правосуддя, яку досить часто йменують «репресивною», бо вона переважно базується на принципі «винний має зазнати кримінальної відповідальності», відновне правосуддя зосереджується на усуненні наслідків кримінального правопорушення, причому не тільки матеріальних збитків, а й можливому зменшенню емоційних переживань та моральному зціленню потерпілого. У цьому процесі жертва відіграє важливу роль, бо з нею правопорушник повинен досягнути не тільки юридичного врегулювання кримінально-правового конфлікту, а й отримати прощення та примирення. При цьому розуміючи вплив своєї поведінки на потерпілого, беручи на себе відповідальність за вчинене, висловлюючи каяття,

вживаючи заходів щодо усунення шкоди і розвиваючи свою здатність до усвідомленої правослухняної поведінки, правопорушники набувають здатності до реінтеграції в суспільство.

Таким чином, відновне правосуддя відрізняється від традиційного за рядом аспектів. По-перше, воно розглядає кримінальне правопорушення більш широко, бо замість того, щоб ставитися до нього як до порушення закону, воно сприймає правопорушення як поведінку, яка перш за все заподіює шкоду потерпілому, громаді та навіть безпосередньо самому правопорушнику. По-друге, ключова роль у вирішенні кримінально-правового конфлікту відводиться не державі, а сторонам кримінально-правового конфлікту, з можливим залученням представників територіальної громади. І нарешті, по-третє, зовсім під іншим кутом зору розглядається позитивний результат, на досягнення якого спрямований процес відновлення. Замість того, щоб вимірювати обсяг достатнього карального впливу, увага концентрується на спектрі потреб жертви та розмірі усуненої або відвернутої шкоди. Отже, якщо сторони конфлікту задовольняє отриманий результат – процес відновлення вважається успішним (Zehr, 2002: 87–106).

Не існує єдиної універсальної методики застосування моделі відновного правосуддя. У тих європейських країнах континентального та загального права, які її підтримують, використовуються різні програми та практичні проекти (Maers, 2004: 13–71). Втім, незважаючи на різноманіття погоджувальних практик, вони мають певні схожі риси. Найбільш поширеним компонентом програм відновного правосуддя є реституція. Вважається, що це є дієвим способом, який допомагає правопорушнику усвідомити свою провину, відчути себе відповідальним за заподіяну шкоду, а також дозволяє знизити рівень засудження до позбавлення волі осіб, які вчинили насильницькі кримінальні правопорушення. Крім цього, прихильники відновного правосуддя припускають, що це призводить до зниження рівня рецидивізму серед правопорушників. Зазвичай розмір та порядок здійснення реституції передбачається у постанові суду, а платежі стягуються установою кримінального правосуддя, наприклад відділом пробації, для виплати потерпілим (Helfgott, 2005: 845 – 851).

Ще однією важливою складовою частиною програм відновного правосуддя є примирення з потерпілим. Жертва та його кривдник обговорюють вчинене та спричиненні наслідки. Часто за допомоги посередника – медіатора вони узгоджують план майбутніх дій, тим самим надаючи можливість правопорушнику виправити заподіяне зло. Хоча примирення потерпілого і правопорушника найбільш поширене в справах, пов'язаних із насильницькими деліктами, воно також успішно використовується й у разі вчинення більш серйозних і насильницьких кримінальних правопорушень за умови проведення належної перевірки і підготовки жертви і правопорушника. Жертви цінують такі зустрічі, тому що це надає їм можливість бути почутими безпосередньо їхнім кривдником, розповісти йому про вплив його вчинку на їхнє життя. Таке спілкування нібито олюднює процес кримінального судочинства та позбавляє почуття повторної віктимізації з боку потерпілого, а правопорушники, що зустрічаються зі своїми жертвами, менше схильні до вчинення аналогічних протиправних діянь порівняно з особами, які не пройшли крізь процес примирення (Heath-Thornton).

В Україні тільки робляться перші кроки в напрямку формування національної моделі відновного застосування. За даними Міністерства юстиції, з 2019 року в нашій державі впроваджений пілотний проєкт «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні злочину». Наразі він вже поширений на всю територію України. Верховною Радою України прийнято у першому читанні проєкт Закону України № 3504 від 19.05.2020 «Про медіацію». У 2012 р. з появою у Кримінальному процесуальному кодексі України глави 35 «Кримінальне провадження на підставі угод» передбачається можливість компромісного вирішення кримінально-правового конфлікту шляхом укладення угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним/обвинуваченим. Відповідно до ч. 5 ст. 65, ч. 2 ст. 75 Кримінального кодексу України кримінально-правовими наслідками укладення угоди про примирення виступають призначення судом покарання, узгодженого сторонами угоди, та в разі погодження сторонами кримінально-правового конфлікту – звільнення від відбування покарання з випробуванням. Втім, процеси втілення ідей відновного правосуддя у законодавство та практику України відбуваються досить повільно та обережно на фоні превалювання парадигми карального правосуддя, про що свідчать постійне посилення законодавцем кримінальної відповідальності за ті чи інші діяння.

Уявляється, що у кримінальному законодавстві України міститься багато резервів для подальшої інтеграції та розвитку ідей відновного правосуддя в національну правову систему, зокрема це стосується положень ст. 46 Кримінального кодексу України (далі – КК України), яка передбачає можливість звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням з потерпілим.

Даний інститут у науковій літературі визнається відображенням властивих закордонному законодавству альтернативних заходів та примирювальних процедур (Baulin, 2004: 135). Відповідно до ст. 46 КК України особа, яка вперше вчинила кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних із корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона примирилася з потерпілим та відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду. Отже, якщо правопорушник примирився з потерпілим, тобто якщо у потерпілого відсутні претензії щодо свого кривдника, держава відмовляється від застосування кримінальної відповідальності.

Утім, такі кримінально-правові наслідки можуть мати місце лише у випадку, якщо вчинене діяння відповідає певним умовам. По-перше, воно не є корупційним кримінальним правопорушенням або порушенням

правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції. По-друге, належить до певної категорії тяжкості, а саме є проступком або необережним нетяжким злочином. І, нарешті, по-третє, кримінальне правопорушення має бути вчинене вперше.

Закон не розкриває зміст поняття вчинення кримінального правопорушення «вперше», втім судова практика займає позицію, що до цих ситуацій належать випадки, якщо особа раніше не вчиняла кримінальне правопорушення, або раніше вчинене кримінальне правопорушення вже втратило своє правове значення (Postanova № 12, 2005), а також якщо відсутні процесуальні перешкоди, передбачені у ст. 477 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України).

Отже, якщо особа фактично вчинила кримінальне правопорушення вперше або навіть раніше вже вчиняла кримінальне правопорушення, проте її діяння втратило кримінально-правове значення – то вона може розраховувати на звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням з потерпілим згідно зі ст. 46 КК України. Якщо раніше вчинене кримінальне правопорушення зберігає своє кримінально-правове значення, або винний має незняту або непогашену судимість, то застосування даного привілейованого інституту виключається. Із точки зору традиційного «репресивного» правосуддя це може бути визнано виправданим, бо така особа вважається нібито більш суспільно небезпечною, а тому заслуговує на посилення кримінальної відповідальності, порівняно з тими, хто порушив закон вперше. Утім, із позицій відновного правосуддя, а саме значення для потерпілого та скорішого відновлення його порушеного права, наявність попередньої судимості у кривдника немає принципового значення. Як зазначає родоначальник ідей відновного правосуддя Х. Зер, правопорушник має нести відповідальність за те, що він вчинив. Один із аспектів відповідальності полягає у розумінні та визнанні свого вчинку. На думку вченого, правосуддя зображується у вигляді богині із зав'язаними очима і вагами в руках. Підкреслюється рівність всіх людей в самому процесі правосуддя, а не в фактичних життєвих обставинах. Процес кримінального правосуддя заявляє про свою повну неупередженість у ставленні до соціальних, економічних та політичних відмінностей, намагаючись звертатися з усіма обвинуваченими, якщо б вони були рівні перед законом. Культивує цінність рівного поводження з людьми нерівними, кримінальний процес тим самим ігнорує і навіть підтримує наявну в суспільстві нерівноправність. Як це не парадоксально, але таким чином правосуддя в ім'я рівноправності сприяє нерівноправності (Zehr, 2002: 35–38). Отже, наявність у ст. 46 КК України вимоги щодо вчинення кримінального правопорушення «вперше» тим самим закріплює упереджене ставлення до осіб, залежно від їх соціального минулого. При цьому така нерівність у доступі до застосування привілейованого інституту у вигляді звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням з потерпілим є не стільки об'єктивною, скільки суб'єктивною, бо саме від волі законодавця залежить, протягом якого строку раніше вчинене кримінальне правопорушення може зберігати своє кримінально-правове значення, бо саме він визначає та закріплює в законі строки судимості (ст. 89 КК України) та давності притягнення до кримінальної відповідальності (ст. 49 КК України).

Разом із тим слід зазначити, що ст. 46 КК не є єдиною нормою, в якій втілена законодавча підтримка інтересів потерпілого. У Кримінальному процесуальному кодексі України містяться положення, згідно з якими якщо потерпілий відмовився від обвинувачення, кримінальне провадження підлягає закриттю (п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК України). Отже, відповідно до ч. 4 ст. 26 КПК України відмова потерпілого, а у випадках, передбачених КПК України, його представника від обвинувачення є безумовною підставою для закриття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення. Так, Ухвалою Каланчацького районного суду Херсонської області від 19 лютого 2021 р. кримінальне провадження № 657/43/21 щодо нанесення легких тілесних ушкоджень було закрито на підставі відмови потерпілого від обвинувачення, бо згідно із заявою потерпілого, він примирився з обвинуваченим та не має ніяких претензій матеріального та морального характеру до нього. Таким чином, незважаючи на те, що у КПК України не передбачено, з яких мотивів потерпілий може відмовитися від обвинувачення, в основі такої відмови перш за все може перебувати факт прощення та примирення з правопорушником. При цьому для закриття кримінального провадження на підставі відмови потерпілого від обвинувачення значення немає, чи усунув винний заподіяну шкоду або спричиненні збитки, на відміну від приписів ст. 46 КК України, згідно з положеннями якої така позитивна посткримінальна поведінка виступає одним з елементів підстави для звільнення від кримінальної відповідальності. Також для закриття кримінального провадження у зв'язку з відмовою потерпілого від обвинувачення не має значення наявність попередніх судимостей у підозрюваного/обвинуваченого. Отже, умови для закриття кримінального провадження у зв'язку з відмовою потерпілого від обвинувачення є більш сприятливими для винної особи, на відмінну від умов звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням з потерпілим, бо, наприклад, наявність попередньої судимості у винного не виключає застосування даної процесуальної норми. Правові наслідки для винного у цих ситуаціях є фактично однаковими – відсутність кримінальної відповідальності. Проте такий підхід законодавця щодо визначення умов припинення кримінального переслідування у зв'язку з примиренням з потерпілим у нормах матеріального та процесуального уявляється дещо непослідовним. Чому, на думку законодавця, закрити кримінальне провадження щодо раніше засудженої особи у зв'язку з відмовою потерпілого від обвинувачення допустимо, а звільнити від кримінальної відповідальності таку особу у зв'язку з примиренням з потерпілим на підставі норм матеріального права – ні?

У цьому контексті звернення до змісту ст. 46 КК України викликає питання, яку саме мету бажає досягти держава застосовуючи кримінальну відповідальність щодо особи, яка, хоча й не вперше вчинила кримінальне правопорушення, проте примирилась з потерпілим та повністю відшкодувала заподіяну шкоду? Якщо мета – виправлення правопорушника, то чому добровільність відшкодування шкоди з боку винного, залагодження ним своєї провини перед потерпілим, внаслідок чого жертва добровільно приймає рішення про прощення свого кривдника, не може бути свідченням виправлення правопорушника та його здатності до подальшої самокерованої поведінки? Якщо держава таким чином переслідує мету відплати, то якщо особа, яка безпосередньо постраждала від вчиненого кримінального правопорушення, вже не має жодних претензій до свого кривдника та не прагне відплати за вчинене, чому держава має це за мету? Уявляється, що наявність такої заборони у ст. 46 КК України є проявом поглядів на обґрунтування покарання з позицій концепції соціальної безпеки, до постулатів якої належала ідея небезпечного стану та наявності злої волі особи, якими й обґрунтовувалась доцільність застосування превентивних заходів щодо осіб, які неодноразово вчинили кримінальні правопорушення. Утім, критики парадигми небезпечного стану, за якої акцент робиться не на поведінці, а на особі злочинця, визнають, що такий підхід є підґрунтям для введення дискримінаційних положень у кримінальне законодавство за ознакою особливих психологічних та моральних якостей особи, які не узгоджуються із загальними принципами права – справедливості та рівності.

У цьому аспекті звернення до зарубіжного досвіду у сфері застосування відновного правосуддя, яке досить широко та успішно застосовується у зарубіжному праві, свідчить, що факт попереднього засудження не перешкоджає проведенню процедур примирення у таких країнах, як Австрія, Бельгія, США, Німеччина, Польща тощо (Horrer, 2014; Maers, 2004).

Висновки. Кризис традиційної каральної системи кримінального правосуддя зумовив пошук нових форм (методів) врегулювання кримінально-правового конфлікту, серед яких особливою популярністю набула парадигма відновного правосуддя. Якщо традиційне правосуддя концентрується на доведенні вини та застосуванні покарання, то відновне ґрунтується на ідеї усвідомлення винним наслідків свого вчинку та відновленні порушеного права, тобто переважне місце відводиться не покаранню, а залученню винного до процесу реабілітації, компенсації жертві наслідків матеріального, психологічного та морального характеру. Результатом застосування програм відновного правосуддя є добровільна згода сторін про примирення та відмова держави від застосування кримінальної відповідальності. Утім, розвиток ідей відновного правосуддя неможливий без створення відповідної законодавчої бази. Саме тому перед сучасною кримінально-правовою наукою стоїть завдання розробити механізм впровадження ідей відновного правосуддя у кримінальне законодавство України. Уявляється, що одним із шляхів розширення можливостей застосування програм примирення у кримінальному судочинстві може стати скасування у ст. 46 КК України заборони щодо застосування звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням із потерпілим щодо осіб, які раніше вчинили кримінальні правопорушення. Саме тому доцільним вбачається виключити зі ст. 46 КК України умову щодо вчинення кримінального правопорушення «вперше».

Список використаних джерел:

1. Albert Eglash Creative Restitution. A Broader Meaning for an Old Term *The Journal of Criminal Law, Criminology, and Police Science*. Vol. 48, No. 6 (Mar. – Apr., 1958), pp. 619–622. DOI:10.2307/1140258.
2. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності. Київ : Атіка, 2004. 296 с.
3. Catherine Heard and Jessica Jacobson Sentencing Burglary, Drug Importation and Murder: Evidence from Ten Countries. *Institute for Crime & Justice Policy Research*. 2021. URL : https://www.prisonstudies.org/sites/default/files/resources/downloads/sentencing_burglary_drug_importation_and_murder_full_report.pdf.
4. Debra Heath-Thornton Restorative justice. *Britannica*. URL : <https://www.britannica.com/topic/restorative-justice>.
5. Девид Маерс Международный обзор программ восстановительного правосудия. Киев : Университетское издание «Пульсарь», 2004. 101 с. URL : http://aau.edu.ua/static/III/texts/mediation/myers_david.pdf.
6. Зер Х. Восстановительное правосудие: новый взгляд на преступление и наказание: Пер. с англ. / Общ. ред. Л.М. Карнозовой. Комментар. Л.М. Карнозовой и С.А. Пашина. Москва : МОО Центр «Судебно-правовая реформа», 2002. 328 с.
7. Jacqueline B. Helfgott Restorative justice *Encyclopedia of prisons and correctional facilities* / Mary Bosworth. 2005. Vol. 2. 1334 p. pp. 845–851.
8. Kathrin Horrer Restorative Justice im Strafrecht: Eine vergleichende Analyse von Konzeptionen des Konfliktausgleiches und deren Verwirklichung in Deutschland, Österreich, den Vereinigten Staaten von Amerika, Australien und Belgien. Tübingen. 2014. 211 с. URL : <https://publikationen.uni-tuebingen.de/xmlui/handle/10900/43772>.
9. Крижна В.В. Рецидивна злочинність в Україні та шляхи її подолання. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення*: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 25 берез. 2016 р.): у 2 ч. Ч. 2. Київ. 2016. 268 с. С. 27–31.
10. Про медіацію : Проект Закону України № 3504 від 19.05.2020. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68877.
11. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності : Постанова № 12 від 23.12.2005 / Верховний Суду України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05#Text>.
12. Телефанко Б.Н. Взаємозв'язок ефективності покарання і рівня рецидивної злочинності. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 3. С. 229–236.
13. Tony E. Marshall Restorative justice: an overview. London, 1999. 36 с.

References:

1. Albert Eglash Creative Restitution. A Broader Meaning for an Old Term *The Journal of Criminal Law, Criminology, and Police Science*. Vol. 48, No. 6 (Mar. – Apr., 1958), pp. 619-622. DOI:10.2307/1140258 [in English]
2. Baulin Yu.V. Zvinnennia vid kryminalnoi vidpovidalnosti [Exemption from criminal liability]: K.: Atika, 2004. 296 p. [in Ukrainian]
3. Catherine Heard and Jessica Jacobson Sentencing Burglary, Drug Importation and Murder: Evidence from Ten Countries. *Institute for Crime & Justice Policy Research*. 2021. URL: https://www.prisonstudies.org/sites/default/files/resources/downloads/sentencing_burglary_drug_importation_and_murder_full_report.pdf [in English]
4. Debra Heath-Thornton Restorative justice. *Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/topic/restorative-justice> [in English]
5. Devid Maers Mezhdunarodnyi obzor programm vosstanovitel'nogo pravosudiia [International Review of Restorative Justice Programs]. Kiev: Universitetskoe izdanie «Pulsary». 2004. 101 p. URL: http://aau.edu.ua/static/111/texts/mediation/myers_david.pdf [in Russian]
6. Jacqueline B. Helfgott Restorative justice *Encyclopedia of prisons and correctional facilities* / Mary Bosworth. 2005. Vol. 2. 1334 p. pp. 845–851 [in English]
7. Kathrin Horrer Vosstanovitel'noe pravosudie v ugovnom prave: sravnitel'nyi analiz kontsepcii razresheniia konfliktov i ikh realizatsii v Germanii, Avstrii, Soedinennykh Shtatakh Ameriki, Avstralii i Belgii. Tiubingen. [Restorative Justice in Criminal Law: A Comparative Analysis of Conflict Resolution Concepts and Their Realization in Germany, Austria, the United States of America, Australia and Belgium. Tubingen.] 2014. 211 c. URL: <https://publikationen.uni-tuebingen.de/xmlui/handle/10900/43772> [in German]
8. Kryzhna V. V. Retsydyvna zlochynnist v Ukraini ta shliakhy yii podolannia [Personality as an object of forensic identification] // Kryminolohichna teoriia i praktyka: dosvid, problemy sohodennia ta shliakhy yikh vyrishennia: materialy nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 25 berez. 2016 r.) : u 2 ch. Ch. 2. Kyiv. 2016. 268 p. [in Ukrainian]
9. Pro mediatsiiu [About mediation]: Proiekt Zakonu Ukrainy № 3504 vid 19.05.2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68877 [in Ukrainian]
10. Pro praktyku zastosuvannia sudamy Ukrainy zakonodavstva pro zvinnennia osoby vid kryminalnoi vidpovidalnosti [On the practice of application by the courts of Ukraine of the legislation on release of a person from criminal liability]: Postanova N 12 vid 23.12.2005. Verkhovnyi Sudu Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05#Text> [in Ukrainian]
11. Telefanko B.N. Vzaiemozviazok efektyvnosti pokarannia i rivnia retsydyvnoi zlochynnosti [Relationship between the effectiveness of punishment and the level of recidivism]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*. 2014. № 3. P. 229–236. [in Ukrainian]
12. Tony E. Marshall Restorative justice: an overview. London, 1999. 36 c. [in English]
13. Zehr H. Vosstanovitel'noe pravosudie: novyi vzgliad na prestuplenie i nakazanie [Changing Lenses: A New Focus for Crime and Justice]: Per. s ang./Obshch. red. L. M. Karnozovoi. Komment. L. M. Karnozovoi. Komment. L. M. Karnozovoi i S. A. Pashina M.: MOO Tcentr «Sudebno-pravovaia reforma», 2002. 328 p. [in Russian]